

KOŚCIÓŁ RZYMSKOKATOLICKI I KATOLICKIE STOWARZYSZENIA MŁODZIEŻY MĘSKIEJ I ŻEŃSKIEJ ORAZ „SOKÓŁ” NA GÓRNYM ŚLĄSKU W II RZECZYPOSPOLITEJ WOBEC KULTURY FIZYCZNEJ (1926-1939)

Papieże pierwszych lat XX stulecia oraz dwudziestych i trzydziestych lat XX wieku (Pius X, Pius XI)¹ wypowiedzieli się o sporcie. Zanim to nastąpiło, Pius IX w encyklice *Ubi primum* (1847) apelował do zakonników, aby „przeciwstawiali się atrakcjom i interesom świata [...]” Chodziło o to, by członkowie zgromadzeń zakonnych nie podlegały wpływom świeckiej „propagandy” W 1929 r. Pius XI w encyklice *Divini illius Magistri* („O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży”) uznał kulturę fizyczną za ważny komponent wychowania państwowego i religijnego².

Kościół rzymskokatolicki oraz władze nowo utworzonej diecezji katowickiej (1925 r.) widziały w propagowaniu szeroko pojętej kultury fizycznej atrakcyjny i czysty moralnie instrument, ułatwiający bez wątpienia przyciąganie młodzieży do Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej (dalej KSMM i KSMŻ). Należały one od 1930 r. do Akcji Katolickiej, która rozwijała działalność również w zakresie wychowania fizycznego, sportu, turystyki i przysposobienia wojskowego. Wspierali ją ówczesni biskupi: najpierw Arkadiusz Lisiecki, potem Stanisław Adamski, także popularni patroni KSMMiŻ, m. in. ks. J. Tomala, ks. N. Bończyk, ks. W. Pucher oraz kapelan Dzielnicy Śląskiej „Sokoła” – ks. prałat J. Brandys. Trzeba podkreślić,

1 M. Ponczek (2009) Nieznane enuncjacje papieża XX wieku na temat sportu. W: J. Chełmecki [red.] *Spoleczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu. Sprawność fizyczna dzieci i młodzieży*, t. II, Warszawa, s. 65-75 i M. Ponczek (2010) Znaczenie wypowiedzi o sporcie papieża XX wieku dla jego społeczno-edukacyjnego rozwoju (w świetle Biuletynu Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego i *Olympic Review* 1960-1982). W: *Spoleczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu. Aktywność fizyczna dzieci, młodzieży i dorosłych na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa, s. 373-380.

2 M. Ponczek (1999) Uniwersalne znaczenie encykliki „Divini illius Magistri” dla rozwoju polskiej młodzieży katolickiej w II Rzeczypospolitej. W: Z. Dziubiński [red.] *Wiara i sport*, Warszawa, s. 55-64.

że w Akcji Katolickiej było w latach 1930-1939 na Górnym Śląsku od 6 650 do 16 086 ćwiczącej, czy amatorsko uprawiającej sport młodzieży³. Dla porównania w całej Polsce międzywojennej było w Akcji Katolickiej ok. 300 tys. młodzieży. Na najmniejsze województwo w kraju przypadało w tych stowarzyszeniach ponad 20 tys. przedstawicieli młodej generacji⁴. Świadczyło to o popularności KSMM i KSMŻ, w których sport i turystyka – rozwijane w kierunku rekreacyjnym – stanowiły liczący się składnik i element wychowania patriotyczno-religijnego oraz obywatelskiego. Ale rola KSMM i KSMŻ w popularyzowaniu niektórych form kultury fizycznej była dotąd nie dostrzeżona⁵, a przecież organizacje te wywierały pozytywny wpływ na wyrobienie sprawności fizycznej młodszej części społeczeństwa górnośląskiego w drugiej połowie lat dwudziestych i trzydziestych.

W związku ze wzrostem nastrojów antypolskich i tendencji odwetowych w Niemczech hitlerowskich (szczególnie po 1936 r.) KSMM i KSMŻ – oprócz wychowania fizycznego, sportu i turystyki – upowszechniły w swej działalności także przysposobienie wojskowe. Były to elementy szkolenia w zakresie ratownictwa sanitarnego, przeciwgazowego i przeciwlotniczego. Nie sposób w tym miejscu pominąć również organizowania przez Akcję Katolicką kolonii letnich, w programach których widoczne były symptomy sportu, wychowania fizycznego, turystyki oraz przysposobienia wojskowego⁶. Kościół Katolicki więc, a za jego pośrednictwem KSMM i KSMŻ – zrzeszone w Akcji Katolickiej – nie stroniły od popularyzacji różnych form kultury fizycznej. Widziały w nich instrument wychowawczy, przy pomocy którego można było oddziaływać na postawy młodych Polaków województwa śląskiego.

W drugiej połowie lat dwudziestych w niemieckiej części Górnego Śląska z inspiracji Kościoła Katolickiego powstał Związek Młodzieży Polsko-Katolickiej. Objął on swym zasięgiem m.in. Opolszczyznę oraz ziemię raciborską. Wspomniana organizacja zorganizowała w 1929 r. zawody sportowe (dotyczyło to miejscowości Markowice koło Raciborza)⁷. W przeprowadzeniu tych imprez pomagała także Polsko-Katolicka Partia Ludowa na Śląsk Opolski i jej Oddział Młodzieży, kierowany wówczas przez ks. Bończyka i jego następców⁸. Dzień Sportu obejmował uczestnictwo w następujących

---

3 Sprawozdanie Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży za rok 1937. Katowickie Archiwum Archidiecezjalne (KAA), bez. sygn.

4 P. Halemba (1990) *Kultura fizyczna w działalności młodzieżowych stowarzyszeń Akcji Katolickiej na Śląsku. Z dziejów kultury fizycznej na Górnym Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918-1939*, pod red. H. Rehowicza, AWF Katowice, s. 7-34; M. Ponczek, *Działalność Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej w dziedzinie kultury fizycznej na terenie Zagłębia Dąbrowskiego 1926-1939 (zarys problematyki)*. Z dziejów kultury fizycznej..., s. 35-50.

5 Ibidem, s. 63.

6 Ibidem, s. 64-65.

7 *Katolik Codzienny*, 15 października 1926 r., s. 4.

8 Ibidem, 13 listopada 1929 r., s. 1.

konkurencjach: biegu na 80 i 100 m, skok w dal i wzwyż, trójboju seniorów, biegu na 3 km i pchnięciu kulą. W zawodach tych wyróżnili się górnośląscy sokoli: Martynus, Glania i Zdrzałek, wywodzący się z „Sokoła” Racibórz I i II⁹. W zawodach brał udział jako obserwator Konsul Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Bytomiu. Ufundował on dla zwycięzców specjalny puchar przechodni¹⁰.

Stolica Apostolska i Prymas – kardynał August Hlond – popierali działalność edukacyjno-sportową „Sokoła” polonijnego i krajowego. Pozytywny stosunek do idei sokolej wy pływał m.in. z przesłania encykliki papieża Piusa XI o chrześcijańskim wychowaniu młodzieży z grudnia 1929 r.

W dokumencie tym Ojciec Święty podkreślał wychowawczo-religijne walory ruchu sportowego, widząc w nim dużą szansę dla młodego pokolenia w przyszłości¹¹.

W lutym 1931 r. Dzielnica Śląska „Sokoła” złożyła hołd Piusowi XI. Pobłogosławił on Sokolstwo Polskie w „służbie Państwu i Kościołowi”¹². To samo uczynił papież z okazji organizowania w czerwcu 1937 r. w Katowicach VIII Zlotu Sokolstwa Polskiego¹³. W zlocie tym uczestniczyła spora liczba „Sokołów” polonijnych (głównie z terenów niemieckiej części Górnego Śląska, USA, Francji, Belgii i Holandii oraz Rumunii i Czechosłowacji)¹⁴. Można zatem stwierdzić, iż dobre stosunki między Episkopatem Polski, diecezją katowicką i Watykanem i z drugiej strony Sokolstwem polskim istniały do wybuchu II wojny światowej. Przyczyniły się do tego również władze diecezji katowickiej¹⁵ oraz Przewodnictwo Dzielnicy Śląskiej „Sokoła”, kierowane przez Józefa Dreyzę i Tomasza Kowalczyka¹⁶. Ruch sokoli na Górnym Śląsku od drugiej połowy lat dwudziestych i w latach trzydziestych czerpał m.in. z doświadczeń oraz myśli społecznej Stolicy Apostolskiej. W okresie tym Kościół na Górnym Śląsku wspierał działalność sportowo-rekreacyjną oraz turystyczną. Było to widoczne w działalności KSMM i KSMŻ, zrzeszonych w Akcji Katolickiej. Sokolstwo dzielnicy Śląskiej podczas zlotów, zawodów sportowo-gimnastycznych i imprez rekreacyjnych nie zapomniało

---

9 Ibidem, 15 października 1926 r., s. 4.

10 Ibidem, 26 czerwca 1931 r.; B. Motyka, A. Nowak (1987) *Z dziejów raciborskiego sportu*. Racibórz, s. 1-7.

11 Pius XI, Encyklika (1932) „O chrześcijańskim wychowaniu” z 31 grudnia 1929 r. Poznań, s. 20-21.

12 *Sokół na Górnym Śląsku* (1931), nr 9, s. 49-53.

13 Ibidem (1937), nr 8, s. 95-96.

14 Ibidem, s. 102-103.

15 *Katolik Śląski* (1931), nr 1-3, (1932), nr 27, (1933), nr 141; M. Ponczek (1990) *Udział Sokolstwa Polskiego w zlotach sokolich w kraju w latach międzywojennych*. W: B. Woltmann [red.] *Krajowa Konferencja Naukowa „Polonijna Kultura Fizyczna. Tradycja i współczesność”*, Rogi 11-12 maja 1990, t. 1, Gorzów Wielkopolski, s. 173-181.

16 *Sokół na Śląsku* (1939), nr 8, s. 92-93.

o wartościach patriotycznych oraz religijnych (wspólne nabożeństwa połączone z obchodami rocznic historyczno-narodowych). Kościół Katolicki poprzez Akcję Katolicką i KSM nawiązywał do popularnych w latach trzydziestych form przysposobienia wojskowego (przede wszystkim szkolenia sanitarnego, przeciwgazowego i przeciwlotniczego). Niektóre gniazda sokole wspierane były przez miejscowe górnosląskie parafie rzymsko-katolickie (szczególnie św. Szczepana w Bogucicach, św. Barbary oraz św. Jadwigi w Chorzowie)¹⁷ Oficjalnie apolityczny „Sokół górnośląski” – obok naturalnych związków z ideologią narodową – uzewnętrzniał swoje związki z myślą i doktryną społeczną Kościoła katolickiego oraz chrześcijańskiej demokracji.

Ks. bp Stanisław Adamski to czołowy animator Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji, działacz spółdzielczy, wreszcie od 30.XI.1930 r. ordynariusz diecezji śląskiej. Był on – jak pisze K. Szaraniec – „niekwestionowanym autorytetem w zakresie spółdzielczości i bankowości, potrafił stosować zasady ekonomiczne w gospodarce, rozwinął ruch samopomocy”¹⁸.

Stosunkowo mało znana, bądź w ogóle nieznana jest działalność ks. bpa Adamskiego, jako mecenasu i czołowego patrona oraz entuzjasty ruchu sokolstwa polskiego. Dla ks. bpa Adamskiego „Sokół” był zarówno organizacją gimnastyczno-sportową jak i ruchem społeczno-narodowym, kultuwującym przede wszystkim polskie tradycje (język ojczysty, folklor, myśl narodową). Ks. bp Adamski nie lekcewał również sportu, ale chodziło mu również o to, aby – jak wskazywał w encyklice Pius XI – zachować umiar w uprawianiu wyczynu sportowego, wreszcie podkreślić walory nie tylko biologiczno-cieleśne, ale również etyczno-moralne wyphywające z „godziwej, ludzkiej rywalizacji”¹⁹.

W latach trzydziestych – głównie z powodu nasilenia się hitlerowskich roszczeń terytorialnych – zarówno Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, jak i wspomniane wcześniej Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej i Żeńskiej, zmuszone były realizować niektóre formy przysposobienia wojskowego²⁰. Zarówno Stolica Apostolska, jak i Prymas August Kardynał Hlond, popierali działalność edukacyjno-sportową w Akcji Katolickiej oraz w „Sokole” Orędownikiem tego typu przedsięwzięć organizatorsko-wychowawczych był przede wszystkim ks. dr S. Adamski²¹. Stolica Apostolska poparła zorganizowany w końcu czerwca 1937 r. VIII Zlot Sokolstwa Polskiego

17 Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (AAK). Akta parafialne, bez sygn.; M. Ponczek, „Sokół” a Kościół katolicki na Górnym Śląsku, „Katolik”, nr 30, 29 lipca 1990, s. 12.

18 K. Szaraniec, Ks. S. Adamski (1990) *W kręgu społecznej działalności 1904-1918*, cz. I, Wszechnica Muzeum Śląskiego, Katowice, s. 1-64.

19 Por. przypis 22.

20 M. Ponczek (1992) *Rozwój kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1864-1939*, AWF Katowice, część I (ostatni rozdział).

21 (AAK) Fragment listu JE Biskupa Stanisława Adamskiego do JE Kardynała Augusta Prymasa Hlonda z 30 czerwca 1937 r. Teczka ks. S. Adamskiego poświęcona TG „Sokół”,

w Katowicach²². Omawiając związki ks. bpa S. Adamskiego z „Sokołem” górnośląskim i ze sportem oraz turystyką, nie sposób pominąć fragmenty Jego listu do Prymasa Augusta Kardynała Hlonda z 30 czerwca 1937 r. Zawarte są tam istotne spostrzeżenia dotyczące treści społeczno-religijnych i politycznych, które wystąpiły na wspomnianym zjeździe katowickim Sokolstwa Polskiego: „[...] na zjazd przybyło 20 tysięcy „Sokołów”, zmienił się on we wspianą manifestację katolicką i narodową. Publiczność katowicka rozgrzała się – jak rzadko podobnych religijnych zjazdach – tym samym wyraziła ogromną solidarność z religijnym i narodowym nastrojem „Sokoła” (...)”²³.

Również z listu prezesa Sokoła płk. Franciszka Arciszewskiego do ks. bpa Adamskiego z 26 czerwca 1937 r. dowiadujemy się o tym, iż ordynariusz śląski – obok Marszałka Polski Edwarda Śmigłego-Rydza – ma być honorowym gościem VIII Zlotu Sokolskiego w Katowicach (26-29 czerwca 1937 r.). Bp S. Adamski był również członkiem Związku Harcerstwa Polskiego, Ligi Obrony Przeciwnolniczej i Przeciwnazwowej oraz Towarzystwa Wędkarskiego²⁴.

Biskup śląski uważał Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” za narodo-wo-patriotyczną organizację o charakterze katolickim. Siłą tej organizacji w województwie śląskim była manifestująca się coraz bardziej jedność moralna i fizyczno-duchowa Polaków, szczególnie po 1937 r. Od tego roku bp Adamski uważany był – nie bez podstaw – za jednego z promotorów VIII Zlotu „Sokołów” (Katowice 1937).

Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej oraz Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej oraz Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej (1926-1939) uwzględniały w swym programie działania sport, wychowania fizyczne i pozostałe komponenty kultury fizycznej. Były one istotnymi instrumentami wychowania ogólnopaństwowego i religijnego.

---

sygn. 0-4; Katalog Diecezji Katowickiej (do wglądu wewnętrznego 1986, s. 67-71). Zob. krótki rys historyczny diecezji śląskiej.

22 AAK, sygn. 0-4.

23 Ibidem.

24 Ibidem, (zob. list JE ks. bpa S. Adamskiego z 26 czerwca 1937 r.) oraz M. Ponczek, Tradycje „Sokoła”, *Katolik*, nr 17 z 29 kwietnia 1990 r., s. 12; „Sokół” a Kościół katolicki na Górnym Śląsku, *Katolik*, nr 30 z 29 lipca 1990 r., s. 12 i Kto pamięta górnośląskiego „Sokoła”, *Dziennik Zachodni*, nr 27 z 7 lutego 1990 r., s. 5.